

VERBALIZATION OF THE PARALINGUISTIC AND NONLINGUISTIC COMMUNICATION
MEANS.**ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ПАРАМОВНИХ ТА НЕМОВНИХ ЗАСОБІВ КОМУНІКАЦІЇ**
(на матеріалі німецької мови)

Застровська С. О.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

У даній статті виявляються та інтерпретуються вербалізовані парамовні та немовні засоби комунікації, виявляється інформативний внесок цих засобів у комунікативний процес. Автор прослідковує відображення ролі парамовних та немовних засобів у пареміях та крилатих виразах.

Ключові слова: комунікація, парамовний засіб, немовний засіб, вербалізація, номінація.

В данной статье выявляются и интерпретируются вербализованные параязыковые и неязыковые средства коммуникации, выявляется информативный вклад этих средств в коммуникативный процесс. Автор прослеживает отображение роли параязыковых и неязыковых средств в паремиях и крылатых фразах.

Ключевые слова: коммуникация, параязыковые средства, неязыковые средства, вербализация, номинация.

The article highlights the verbalized paralinguistic and nonlinguistic means and their informative contribution to the process of communication. The author retraces reflection of the role of paralinguistic and nonlinguistic means in paremies and winged words.

Keywords: communication, paralinguistic means, nonlinguistic means, verbalization, nomination.

У сучасних дослідженнях з комунікативної лінгвістики [1; 3; 6; 7; 8; 9 та ін.] наголошується на взаємозв'язку лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників комунікативної ситуації. Інформаційний обмін здійснюється по всім каналам: мовним, парамовним та немовним. Комунікація як між людська соціальна взаємодія є не тільки обміном змістами, але й вираженням міжособистісних стосунків між комунікантами. У комунікативному процесі людина виражає свої почуття, емоції (*Miteinander reden heißt auch Gefühle äußern*). Комунікативно значимі парамовні та немовні засоби наводяться у авторських ремарках, непрямій мові, тобто вербалізуються. Більше того, вони слугують матеріальною базою фразеологізації та закріплюються у мовній системі. Недостатність аналізу та систематизації одиниць німецької мови на позначення парамовних та немовних засобів комунікації зумовила вибір теми даної роботи та її актуальність.

Метою даної статті є виявлення та інтерпретація вербалізованих парамовних та немовних засобів комунікації на матеріалі німецької мови, що передбачає розв'язання таких завдань: 1)

систематизувати виявлені номінативні одиниці парамовних та немовних засобів; 2) виявити інформаційний внесок парамовних та немовних засобів у комунікативний процес; 3) прослідкувати відображення ролі цих засобів у пареміях та крилатих виразах. Об'єктом дослідження є мовні одиниці на позначення парамовних та немовних засобів комунікації, предметом – інформаційний внесок цих засобів у комунікативний процес. Матеріалом дослідження слугували лексикографічні джерела, лінгвістичні лексикони, Інтернет-ресурси та художні твори німецьких авторів.

До парамовних засобів комунікації ми відносимо ті, які можуть проявити себе тільки через мову (усне та писемне мовлення). Це невід'ємні характеристики мовного „звучання“: тембр голосу, його сила, темп мовлення, ясність/чіткість звучання, особливості артикуляції, інтонації, довжина пауз тощо; невід'ємні характеристики графіки: почерк, щільність рядків, пропуски між словами чи літерами, пунктуація, домінуючі засоби виділення компонентів комунікативної структури речення (актуальне членування) тощо. В межах даної статті зупинимось на усному мовленні.

Матеріал дослідження засвідчує наявність у мові низки одиниць для номінації зазначених парамовних засобів: іменники *Schall, Laut, Stimme, Tonhöhe, Klangfarbe, Zischlaut u. a.*; дієслова, які імплікують силу голосу: *sagen, schreien, rufen, flüstern, zischen, zischeln, fauchen u. a.* Вживання цих дієслів залежить від ситуації та засвідчує різні фонаційні характеристики говоріння (*etw. sagen*). Переслідуючи мету максимально адекватно передати емоційний стан мовця, автор твору послуговується словосполученнями цих дієслів з відповідними прикметниками/прислівниками: *sagen – versöhnlich, ärgerlich, fröhlich, treuherzig, stolz, verlegen u. ä.* Наприклад:

1) *Als Eder zurückkam, saß der Pumuckl zufrieden in seiner Schaukel, alle Nägel waren wieder an ihrem Platz. „Du bist also doch vernünftig geworden“, sagte Eder versöhnlich.* [Pumuckl, с. 12]

2) *Als Eder wieder in die Küche kam, hockte der Pumuckl unglücklich auf dem Boden. „Jetzt kann ich sie nicht mehr füttern“, sagte er treuherzig.* [Pumuckl, с. 17]

Прикметники у таких словосполученнях відображають інтенцію мовця чи його почуття: примиритись, виразити радість, задоволення, гордість тощо. Відповідно, емоційний стан мовця, його інтенції відображаються на звуковому оформленні його мовлення. На відміну від дієслова *sagen*, такі дієслова як *schreien, flüstern, zischen, zischeln* та ін. інкорпорують у своїй семантичній структурі такі семи як „сила голосу“, „артикуляційні характеристики“. Всім відомо, що криком (*schreien, Schrei*) людина не завжди досягає бажаного результату. Скоріше, навпаки. Наведемо приклад:

3) *„Komm raus, wir wollen spielen!“*

Die Maus aber wollte kein bisschen.

„Komm doch, bitte“, bettelte der Pumuckl.

„Du darfst nicht so schreien, da hat sie Angst“, sagte Eder.

Pumuckl fand das ziemlich dumm von der Maus. [Pumuckl, с. 42]

Не завжди людина може контролювати свої емоції. У стані сильного збудження, хвилювання сила голосу підвищується (*aufgeregt schreien*). Такий стан мовця впливає також на темп його мовлення (*heraussprudeln* – затараторити, вивергати потік слів):

4) *Aufgeregt lief der Pumuckl in die Werkstatt zurück und sprudelte eine verrückte Geschichte von entführten Kindern, Hexen und eingesperrten Buben heraus.* [Pumuckl, с. 25]

Дієслово *rufen* у авторських коментаріях вживається у сусідстві з такими лексемами як *erleichtert, beeindruckt, empört, ängstlich, böse, schadenfroh*. Манера мовлення у стані незадоволення мовця коментується автором дієсловами *zischen, fauchen*:

5) „*Ich habe auch Hunger und bin ausgefroren!*“ *fauchte der Kobold.* [Pumuckl, с. 8]

6) „*Holzfish hat er unser schönes Boot genannt!*“ *zischte er und warf einen finsternen Blick in Richtung Steg.* [Pumuckl, с. 56]

Безперечно, внутрішній стан людини, її почуття впливають на різне парамовне оформлення. Як сказав Й. В. Гете „*Gefühl ist alles, Name ist Schall und Rauch*“ [11, с. 656]. Проте, у зворотньому напрямку від імені до почуттів (у даному випадку) саме „*Schall und Rauch*“ надають важливу інформацію слухачеві про стан мовця.

Мова містить низку одиниць, які засвідчують не тільки „манеру говоріння“ мовця, але й те, як сприймає слухач те, що говориться: *hören, anhören, zuhören, lauschen, horchen (unbemerkt zuhören); fröhliche Stimmen hören; aufmerksam zuhören, andächtig zuhören, teilnehmend anhören*, наприклад:

7) *Es gibt wenige Menschen, die (gut) zuhören können (die sich aufmerksam und teilnehmend die Sorgen anderer anhören)* [11, с. 925].

Дієслова *lauschen, horchen* в одному зі своїх значень мають негативне забарвлення та засвідчують присутність під час розмови третьої особи, яка підслуховує. Підслуховування засуджується спільнотою, що яскраво виражено у такому прислів'ї: „*Der Lauscher an der Wand hört seine eigene Schand*“ („той хто таємно підслуховує, має бути готовим почути про себе неприємні речі“) [11, с. 495]. Наявність третього (небажаного) змушує співрозмовників перейти на шепіт (*flüstern*). Шепіт може бути також сигналом для співрозмовника про нестандартний перебіг подій. Піддаючись впливу мовця, слухач і сам (навіть не завжди розуміючи чому) переходить на шепіт. Не будемо говорити вже про безтактність розмовляти пошіпки у присутності інших (наприклад, в одній компанії). Ми хочемо звернути увагу лише на те, що парамовні засоби постачають чималу інформацію про міжособистісні стосунки у колективі, сім'ї, у колі друзів тощо.

Під немовними засобами комунікації розуміємо ті, які здійснюються не „на тлі“ звукового (чи писемного) мовлення. Пор.: як „невербальна“ (lat.: „*Non/verbal*“ = „*Nicht mit Hilfe der Lautsprache*“ – „Не за допомогою звукового мовлення“) позначається комунікація, яка

здійснюється не за конвенційними правилами розмовної мови. Або: це міжлюдський зв'язок, порозуміння за допомогою жестів, міміки та інших немовних знаків; важливими є зовнішній вигляд та манера поведінки тощо (*auch Habitus*) [12].

Отже, беручи до уваги класифікацію у роботі Солощук Л. В. та в окремих позиціях модифікувавши її, до немовних засобів комунікації відносимо: а) кінетичні, які на першому (більш загальному) етапі розподіляються на жестові (рух руками (*Arm, Hand*), пальцями (*Finger*), плечима, головою, ногами, всім тілом); б) мімічні (рух ротом, [посмішка], бровами, очима [погляд, зміна виразу очей], вираз обличчя у цілому); в) прокремічні (дискантні характеристики); г) зовнішній антураж (одяг, зачіска, косметика, парфуми тощо) [8, с. 166–67].

Немовні засоби комунікації, безперечно, тісно взаємодіють з мовними. Фрідріх Ніцше зауважив: „*Man lügt zwar mit dem Mund, mit dem Maul, doch durch das, was man dabei macht, sagt man doch die Wahrheit*“ [12]. Йдеться про те, що є певні реакції людського тіла, які не можуть свідомо керуватись людиною (потовиділення, прискорений пульс, розширені зіниці, почервоніння тощо). Відповідно, вони можуть „видати“ людину (засвідчувати, наприклад, її спокійний/неспокійний стан).

У німецькій мові такого роду реакції номінуються та наводяться відповідно у авторських коментаріях: *glänzende Augen bekommen, mit leuchtenden Augen, Augen funkelten von Vergnügen, zittern (vor Angst), erblassen, erbleichen, erröten, schwitzen, in Schweiß geraten (vor Angst, Anstrengung, Aufregung, Hitze), Blut und Wasser schwitzen = sich sehr aufregen (vor Angst, Spannung usw.), Schwindel = Störung des Gleichgewichtssinnes: Vertigo, Schwindel haben/bekommen u. v. a.*

Наведемо приклади з художньої літератури:

8) *Dem Pumuckl aber lief es heiß und kalt über den Rücken.* [Pumuckl, с. 20]

9) „*Warte nur, du alte Hexe!*“ *drohte er und dabei war ihm doch ziemlich unheimlich zumute.* [Pumuckl, с. 22]

10) *Der Pumuckl bekam Gänsehaut.* [Pumuckl, с. 25]

Такі реакції розглядаються як „неусвідомлена комунікація“ [12], при цьому зазначається, що довготривалим тренуванням навряд чи можна повністю позбутися таких проявів як стрес, страх, сором тощо, але за допомогою психотерапії можна хоча б краще їх контролювати.

Як частково усвідомлені (*teilbewußte*) розглядаються дії-реакції, які позначаються такими дієсловами (чи іменниками) як: *schluchzen, kichern, lächeln, schmunzeln, stöhnen, seufzen, schlucken usw.* Особливе місце у цьому переліку комунікативно значимих немовних дій займає *Lachen* (сміх) та його різні види. Для характеристики сміху (посмішки) існує чимала кількість прикметників/прислівників: *verschmitzt, lauthals, prustend, bissig, fröhlich, überlegen, ironisch, abwertend, spöttisch, freudig, liebevoll, entgegenkommend, aggressiv, hysterisch, freundlich, humorvoll, sarkastisch, ausgelassen, vergnügt, spitz, höhnisch, schallhaft, schallend, heiter u. a.* Різні якості сміху залежать від емоційного стану людини. При умінні розрізняти всі ці нюанси слухач може

отримати відповідну інформацію про мовця, його стан та, при нагоді, відповідним чином прореагувати.

У культурно-історичному плані, доречі, сміх та посмішка (*das Lachen und das Lächeln*) завжди вважалися „зброєю (*Waffe*)“ жінок. Не випадково, у прикладному аспекті посмішка є невід’ємним „атрибутом“ продавців, офіціантів (тобто працівників задіяних у сферах послуг), а також танцюристів, артистів тощо.

Слід зауважити, що як це притаманно німцям, на сьогоднішній день організовано різного роду семінари для тренування як вербальної так і невербальної поведінки [див.: <http://www.rufus-shop.de>; <http://www.bwi.ch>; <http://www.frauen-ansprechen.de>; <http://www.drexler.de> usw.].

Нас цікавлять насамперед цілком усвідомлювані людиною немовні дії (наприклад, помахати рукою на знак привітання/прощання, надіслати повітряний поцілунок тощо).

До свідомої комунікації (*bewusste Kommunikation*) належать немовні дії, які цілком контролюються мовцем, більше того, їм можна навчати. За частиномовною категоризацією серед мовних одиниць, які номінують ці дії, переважають (цілком зрозуміло чому) дієслова та дієслівні словосполучення: *nicken, den Kopf schütteln, einen finsternen Blick werfen, j-m fröhlich zuwinken, die Hände klatschen (vor Freude z. B.), die (mit den) Achseln zucken, j-n über die Achseln ansehen, die Hände sinken lassen, die Hände über dem Kopf zusammenschlagen, den Kopf hochhalten, ein finsternes Gesicht machen, mit Fingern (mit dem Finger) auf j-n zeigen, sich die Haare (aus)raufen/(aus)reißen, mit den Augendeckeln klappern (klimpern), j-m den Arm drücken, mit verschränkten Armen zusehen u. v. a.*

Саме такі засоби слугують матеріальною базою для метафоризації та на цій основі утворення фразеологізмів, які „відірвавшись“ від своїх коренів, вживаються у переносному значенні: *опустити руки = die Arme sinken lassen – втрачати надію, занепасти духом; sich an die Brust schlagen – бити себе у груди = каятися; die Hände in den Schoß legen – сидіти склавши руки = нічого не робити* тощо. Наведемо приклад:

11) „*Meinst du, du kannst hier niederkommen, dass die ganze Straße mit Fingern auf mich alte Frau zeigt*“ (F. Wolf) [Гаврись, с. 212].

Крім того, деякі немовні дії набули символного характеру та пов’язані з різного роду повір’ями, наприклад:

12) „*Idiot*“ *sagt Masche, „das ist es doch gerade, einen Lehmann gibt es nicht. Also bis nachher. Drück die Daumen, dass alles klappt*“ (H. Jobst) [Гаврись, с. 212].

У процесі комунікації парамовні та немовні засоби виявляють різні види взаємозв’язку з мовними. Коротко зазначимо їх.

а) синхронна взаємодія, наприклад:

13) *Er konnte Pedro nicht leiden, das war ihm vom Gesicht abzulesen, und es sprach auch aus jedem Wort, das er sagte* (E. Klein) [Гаврись, с. 262].

Вираз обличчя (немовний засіб) та слова мовця (мовний засіб) видавали негативне ставлення по відношенню до Pedro (*er konnte Pedro nicht leiden*).

б) асинхронна взаємодія, наприклад:

14) *Heidrun Kurz quetschte ein mürrisches „Guten Morgen“ durch ihre kaum geöffneten Lippen und hängte ihre Jacke in den Schrank Dabei entdeckte sie Plastikschüssel auf dem Boden, in der sich bereits eine kleine Pfütze gebildet hatte. Ein unmerkliches Lächeln glitt über ihre Lippen. Dann fragte sie mit unverändert unfreundlich wirkender Stimme: „Der Weg zur Toilette war für jemanden wohl zu weit. Wer konnte denn das Wasser nicht halten?“*

„Die Decke,“ antwortete Renate, die sich wunderte, ihre Freundin am frühen Morgen scherzen zu hören [A. Fuchs, с. 45].

Мовні, парамовні та немовні дії у наведеному фрагменті є „розбалансовані“: привітання (*Guten Morgen*) Heidrun видавила (*quetschte*) похмуро, непривітно (*mürrisch*), „скрізь зуби“ (*kaum geöffnete Lippen*); побачивши калюжу вона непомітно посміхнулася (*ein unmerkliches Lächeln*); далі вона шуткує, проте її голос звучить як завжди недружно (*mit unverändert unfreundlich wirkender Stimme*). Не випадково її подруга здивувалася, що Heidrun з самого ранку шуткує.

в) субституційна взаємодія (немовні засоби заміщують мовні), наприклад:

15) *Wende sagte leise zu Aehre: „Du musst sprechen.“ „Ich?...“ Er wollte auffahren, doch Katrin drückte ihm den Arm* (E. Claudius) [Гаврись, с. 46]

Дотик до руки зупинив дії, які був готовий вчинити Aehre.

Вже без проведення статистичного аналізу помітно, що дуже частими є немовні дії, які позначаються дієсловом *nicken* (кивнути) та словосполученням „*den Kopf schütteln*“ (похитати головою на знак незгоди, або згоди з негативною пропозицією). Наприклад:

16) *Da klopfte es an die Werkstatt-Tür. Eine Dame hatte den Zettel gelesen, den Eder ausgehängt hatte.*

„Ein weißes Kätzchen mit schwarzen Pfoten?“ fragte sie.

Eder nickte und die beiden gingen hinauf in die Wohnung [Pumuckl, с. 12].

У даному прикладі *nickte* імплікує позитивну відповідь на поставлене запитання (*nickte* → *ja!*)

17) *Nachdenklich fragte Eder den Pumuckl: „Hast du die Katze wirklich nicht gesehen?“*

Der Kobold schüttelte den Kopf und begann plötzlich ganz laut zu singen [Pumuckl, с. 14].

У наведеному фрагменті „*schüttelte den Kopf*“ означає: *Nein, wirklich nicht gesehen* (тобто, підтвердження негативної пропозиції запитання-сумніву).

18) *Dann sah er mit einem Ruck auf und fragte förmlich: „Etwas zu trinken?“ Auf Marcs Kopfschütteln gab Richartz Frau Schuhmann, die sich diskret im Hintergrund gehalten hatte, ein Zeichen und die Haushälterin zog sich zurück. „Bitte,“ fuhr der Hausherr fort, „Stellen Sie Ihre Fragen“* [Dürrenmatt, с. 98].

У даній розмові „*Kopfschütteln*“ виражає відмову від запропонованого „щось випити“ (негативна відповідь на невизначену пропозицію).

Як з'ясувалося, немовна дія „*den Kopf schütteln*“ не обов'язково виражає конкретну відповідь на поставлене запитання. Вона може бути відображенням внутрішнього стану мовця, його здивування від того, наприклад, що хтось міг перейматись дрібницями, діяти у неприйнятний для мовця спосіб тощо. Наведемо приклади:

19) „*Wie soll man denn bei diesem Lärm dichten!*“ *schimpfte er.*

Meister Eder ging zornig in den Hof hinaus. Doch kaum hatte Charlotte ihn gesehen, rannte sie davon, nicht ohne ihm noch Frechheiten nachzurufen. Kopfschüttelnd ging Eder zurück in die Werkstatt.

„So ein ungezogenes Kind,“ fand er und der Pumuckl gab ihm eifrig recht [Pumuckl, с. 76].

„*Kopfschüttelnd*“ (киваючи головою) є реакцією мастера Едера на негативні дії Шарлоти. Ця дія „відтягнута“ у часі від репліки, якою він пізніше експліцитно висловив своє ставлення до вчинку Шарлоти. Така немовна дія є ніби „розмовою про себе“, вираженням того, що відчуває людина у даний момент.

20) *Nach dem Essen ging Eva noch auf den Hof hinaus, um das Spielzeug der kleinen Kinder zusammenzusuchen. Adam ging ihr nach und blieb bei ihr stehen und sah sie flehend an. Werde mit mir alt, wollte er sagen, werde mit mir alt. Aber natürlich brachte er diese Worte nicht über die Lippen, sondern begann sich statt dessen über die Mücken zu beklagen, in einem wilden und verzweifelten Ton. Was Du nur immer hast, sagte Eva und sah ihn kopfschüttelnd an [Kaschnitz, с. 11].*

У подібних ситуаціях людина ніби не може повірити сама собі (своїм вухам / очам), тому, що чує чи бачить.

Вагомість для комунікації різноканальних джерел інформації знайшла відображення у прислів'ях та крилатих виразах. В межах даної статті наведемо лише окремі з них:

- „*Ein freundlich Gesicht ist das beste Gericht*“ (Добре слово краще ніж м'який пиріг) [Гаврись, с. 263];

- *Ein schönes Gesicht oft dem Herzen nicht entspricht* (Наша Галя як краля, та тільки душа невмивана; зовнішність оманлива) [Гаврись, с. 263];

- *Das Gesicht ist der Spiegel des Herzens* (лице – дзеркало душі; що в серці вариться, те на лиці не втаїться) [Гаврись, с. 263];

- *Das Gesicht verrät den Wicht* (на злодієві шапка горить) [Гаврись, с. 263];

- *In der Kürze liegt die Würze* (Чим коротше тим краще) [Гаврись, с. 416];

- *Das Gesicht ist der Spiegel der Seele* (Cicero) (лице – дзеркало душі);

- „*Vultus loquitur quodcumque tegis*“ (*Deine Miene spricht aus, was auch immer Du verheimlichst*) – ≈ На лиці все написано;

- „*Was jemand denkt, merkt man weniger an seinen Ansichten als an seinem Verhalten*“ (≈ Про що хтось думає – помітно менше на переконаннях ніж на поведінці) (Isaak Bashevis) [12].

Отже, парамовні та немовні засоби комунікації вербалізуються та закріплюються у мовній системі словами, фразеологізмами, знаходять відображення у прислів'ях та крилатих виразах.

На перспективу виносимо більш детальний аналіз комунікативних функцій парамовних та немовних засобів, їхнього впливу на успішність / неуспішність комунікації та інші питання, які в межах даної статті були лише окреслені.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія“, 2004. – 344 с.
2. Большой немецко-русский словарь в трех томах. / Под рук. Москальской О. И. Авт.-сост. Лепинг Е. И., Филичева Н. И., Цвиллинг М. Я. и др. – М., Рус. яз. – Медиа, 2004. – 1640 с.
3. Колшанский Г. В. Паралингвистика. – М.: Наука, 1974. – 362 с.
4. Мюллер В. Великий німецько-український словник. – 2-е вид., випр. та доп. – К.: Чумацький Шлях, 2007. – 792 с.
5. Німецько-український фразеологічний словник / укл. В. І. Гавриш, О. П. Пророченко. – К.: Радянська школа, 1981. – Т I: А-К. – 416 с.
6. Почепцов Г.Г. Теорія комунікації. – 2-ге вид., доп. – К.: Київ. ун-т, 1999. – 308 с.
7. Селіванова О. О. // Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
8. Солощук Л. В. Невербальні складові англомовного дискурсу // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. – Харків: Константа, 2005. – С. 145–180.
9. Linke A., Nussbaumer M, Portmann P- R- Studienbuch Linguistik. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2001. – 463 S.
10. Metzler Lexikon Sprache. – Stuttgart. Weimar: Verlag J. B. Metzler, 2005. – 782 S.
11. Wahrig 1: Wahrig G. Der kleine Wahrig Wörterbuch der deutschen Sprache. – München: Mosaik, 1982. – 943 S.
12. http://www.de.wikipedia.org/wiki/Nonverbale_Kommunikation
13. <http://www.stangl-taller.at/ARBEITSBLAETER/KOMMUNIKATION>